

Frågor och svar

Svengelska ordmonster?

Som bekant florerar de "svengelska ordmonstren" inte bara på det ekonomiska området utan lite varstans i samhället. Och även om engelskan är mitt modersmål blir jag lika bestört som någonsin en svensk av att i tid och otid konfronteras med allsköns hiskliga språkliga hybrider. Särskilt motbjudande är ovanan att använda enbart hälften av ett i engelskan sammansatt uttryck, t. ex. *grape* för *grapefruit*, *college* för *college sweater*, *body* för *body stocking*, och därigenom komplett utplåna den egentliga meningen. Man får hoppas att de individer som skapar sådana missfoster någon gång får besöka ett engelsktalande land. Där lär de raskt upptäcka det pinsamma i att bli tolt missförstådda av sitt värdfolk!

Susanne Heine, filmöversättare

I levande språk behövs ständigt nya ord, och antingen lånar man dem från något annat språk eller så nybildar man ord med hjälp av det egna språkets möjligheter. Ett tredje sätt är att kombinera lån och nybildning.

Ett sådant kombinerande kan resultera i språkliga hybrider, där en nordisk eller germansk ordstam kombineras med en romansk eller grekisk ändelse. Det finns sådana ord i svenskan men de är inte särskilt vanliga: *seglation*, *läckage*, *runolog*, *bokstavera*. Även i engelskan uppträder liknande blandformer, t. ex. *starvation* (svält) och *truism*.

Mycket vanligare är att ett inlånat ord bildar sammansättning med ett inhemskt. Tillfälliga eller nya lån låter man ibland ingå som förled i sammansättningar, vilket gör att orden kan böjas efter svenskans regler. Att avvisa ett ord som *leasegivare* bara för att det är sammansatt av ett engelskt och ett svenskt ord förefaller en aning förhastat. Ingen människa kan väl

invända mot ord som *babydocka*, *jeanstyg*, *gospelsångerska*, *pizzabagare*, *piståkning*, där en utländsk förled har kombinerats med en inhemska efterled. Invändningarna mot *lease* och bildningar till detta gäller snarare att ordet är besvärligt att stava och uttala på svenska.

Ytterligare ett sätt att hantera ord tas upp i brevet. Det består i att man förkortar ett långt ord eller uttryck genom att helt enkelt ta bort början eller slutet av ordet. Det finns mängder av sådana förkortningar i modern svenska, som *kyl* av *kylskåp*, *dricks* av *drickspengar*, *bio* av *biograf*, *rea* av *realisation*, *rek* av *rekommenderad försändelse* osv.

Även i engelskan är detta ett vanligt fenomen, t. ex. *photo* av *photograph*, där förleden går tillbaka på ett grekiskt ord för 'ljus', *mic* av *microphone*, *pop* av *popular music* och till och med *bus* av *omnibus* från det franska *voiture omnibus* 'fordon för alla'. I det sistnämnda ordet återstår alltså bara den latinska ändelsen för dativ plural!

När man bedömer förkortade uttryck som *basket*, *pocket*, *grape* bör man ta hänsyn till hur de fungerar på svenska och inte döma ut dem bara därför att de betyder något annat på engelska ('korg', 'ficka', 'vindruva'). Men kortformerna *college* och *body* fungerar nog inte så bra på svenska (ännu?).

Man kan jämföra med äldre lån som har fått förändrad form eller betydelse i svenskan, t. ex. *smoking* av engelska *smoking-jacket*, *grogg* från det engelska öknamnet på en amiral som gav sjömännen utspädd rom, *biff* av *beef-steak*. På engelska motsvaras dessa ord närmast av *dinner-jacket*, *whisky and soda* (*gin and tonic* etc.) respektive *steak*.

Så visst är det befogat med en varning: Man kan inte alls utan vidare använda "våra" engelska lånord när man talar engelska.

Margareta Westman

Språkvård

Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden

2-1991

Innehåll

- 3 Svenska här och var
- 4 Insändare
- 6 Ständigt denna svengelska!
- 8 Lära svenska
- 8 Svenska ortnamn – uttal och stavning
- 9 Ulla Clausén, Kring en ny fraseologisk ordbok
- 15 Lars Berglund, Vad gör en specialdrivare?
- 17 Peter Ammundsen, Oversættelse i EF
- 24 Frågor och svar
- 27 Ny nordisk rapport
- 28 Att sätta p för STOP

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Ulf Teleman och sekreterare docent Margareta Westman, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift och att bedriva språkvård. I samarbete med de övriga språknämnderna i Norden verkar nämnden för att bevara och stärka den nordiska språkgemenskapen.

Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av åtta personer, varav sex språkvårdare. Arbetet består i att bedriva viss forskning, att ge råd i språkfrågor åt myndigheter, företag och enskilda, att granska texter, att medverka i konferenser och kurser, att utarbeta ordböcker och språkliga handledningar, att redigera skriftserien och tidskriften Språkvård.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 75 nummer. I ordboksserien har hittills utkommit en dansk-svensk ordbok, en etymologisk ordbok, en svensk handordbok, en skolordlista (utgiven gemensamt med Svenska Akademien), en ordbok över nyord i svenskan och en lista över svenska ortnamn.

SPRÅKVÅRD 27:e årgången ISSN 0038-8440

REDAKTÖR: Margareta Westman – ANSV. UTG.: Gun Widmark

REDAKTION OCH EXPEDITION: Svenska språknämnden, Lundagatan 42, uppg. 5 11727 Stockholm, telefon 08-668 01 53

POSTGIRO: 197475-7 (Svenska språknämnden, 11727 Stockholm)

BANKGIRO: 376-7258

PRENUMERATION: 70 kr för helår (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden.

Berlings, Arlov 1991

Svenska här och var

Vi svenskar blir gärna lite rörda när vi träffar folk i utlandet som lärt sig svenska av rent intresse. Ett så litet språk kan ju inte vara till någon nytta i stora världen, tycker vi.

Än mer häpnadsväckande kan det då anses vara när man på ett stort språkområde gör sig mödan att utarbeta en hel ordbok från svenska till det stora språket. Detta har man gjort vid universitetet i Münster: "Wörterbuch der Schwedischen Phraseologie in Sachgruppen" har givits ut av Hans Schottmann och Rikke Petersson och är avsedd för tyskar som studerar svenska. Just fraserna är ju de verkliga stöttestenarna för alla som lär sig främmande språk, men också svenskar själva kan ha glädje av denna ordbok, enligt Ulla Clausén, som anmäler den i detta nummer.

Även om det alltså finns folk utanför Norden som kan svenska, så blir behoven av översättningar ännu större än nu om Sverige blir anslutet till EG. Danskarna har erfarenhet av detta, och en orientering om översättning i EG ges här av dansken Peter Ammundsen, som är verksam vid EG-kommisionens översättningstjänst.

För övrigt innehåller numret några inlägg om svengelska och svyska, bland dem en protest mot STOP-skyltar med svar från Vägverket. Dessutom finns som vanligt insändare, frågor och svar och ett par notiser om nya böcker.

Vår stora och alerta läsekrets önskas en skön sommar!

Insändare

Under denna rubrik publiceras kortare brev från läsekretsens. Det gäller brev som tar upp ämnen som bedöms vara av allmänt intresse.

Låt oss översätta desktop publishing till svenska

Jag skulle vilja ha redaktionens och läsekretsens synpunkter på mitt förslag till översättning av begreppet *desktop publishing*, nämligen *datorstödd trycksaksproduktion*. Flera tidningar har ju utlyst tävlingar för att vaska fram den lämpligaste svenska motsvarigheten, men mig veterligen har ingen framfört den här tidigare. "Motsvarighet" är förresten en mer passande benämning än "översättning", eftersom termen tar fasta på andra innehållsliga beståndsdelar än det engelska uttrycket, snarare än att vara en ordagrann översättning.

Även om termen har sina brister vågar jag påstå att den är minst lika relevant som *desktop publishing*, vilket jag vill visa genom att bryta ned den i sina huvudsakliga beståndsdelar:

datorstödd

De flesta insatta är väl överens om att det är användningen av dataprogram som är den klaraste skiljelinjen mellan *desktop publishing* (får det väl heta så länge) och annan verksamhet med samma syfte, dvs. att framställa ett kopierings-, sättnings- eller tryckfärdigt alster med avancerad layout. Möjligtvis kan man tänka sig *datoriserad* i stället för *datorstödd*, men då kanske intrycket blir att datorn och dess program kan ta hand om hela jobbet, och att så inte är fallet vet alla med den ringaste erfarenhet av layoutarbete och formgivning.

Att aspekten "desktop" går förlorad ska nog ingen behöva sörja: även om möjligheten att utföra typografiska underverk på

skrivbordet fascinerar, finns det många layoutprogram som snurrar i en låda på golvet eller t.o.m. i nätverkets centrala dator på ännu längre avstånd. Och det kan ju inte bara vara tangentbordets och bildskärmens placering som åsyftas med *desktop* – det verkar t.ex. främmande att tala om *desktop missile-firing* såvida det inte gäller ännu ett makabert dataspel.

trycksak

Det borde inte vara så svårt att enas om att (det önskade) resultatet av en sittning med *desktop publishing*-programmet kan kallas en trycksak, oavsett om det rör sig om en bok, ett nyhetsblad, en OH-bild (nåja, stordia då), ett julkort eller en hemmagjord tusenlapp. Även om det i enstaka fall rör sig om presentationer på bildskärmen, ligger det närmast till hands att se den tryckta produkten som slutstation.

produktion

Visserligen används ofta ordet *produktion* för att beteckna allt mellan slutredigering och distribution av en trycksak, men ordets allmänna betydelse ligger nog närmare den process som det faktiskt handlar om. Det engelska ledet *publishing* riktar associationerna – om sådana väcks – mot förlagsvärlden, vilket närmast kan betecknas som missvisande.

Och sist men inte minst en detalj som den uppmärksamma läsaren säkert redan har noterat: den som vill använda den behändiga och bland fackfolk förhärskande förkortningen DTP kan fortsätta att göra det – utan att riskera attacker från språkpurister.

Björn Dahlborn, språkkonsult

Portmanteauord

Ulf Swedjemark är oklar när han i Språkvård nr 4/1990 skriver om *portmanteauord*. Det verkar som om han tror att ordet har att göra med vad som finns i en kappsäck. Men det är ju själva kappsäcken det är fråga om, inte dess innehåll. (Se t.ex. "The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms", 1990.) En portmanteau är en stor resväska bestående av två likadana delar som nedtill fästs ihop med gångjärn och upptill kan knäppas ihop.

Den som hittade på uttrycket *portmanteau word* var Lewis Carroll i "Through the Looking Glass" där Humpty Dumpty för Alice förklarar ordet *slithy* som ihopknäppt av *lithe* och *slimy*.

I Stora engelsk-svenska ordboken är *portmanteau word* felaktigt översatt med "teleskopord" som är nåt annat (ett ord blir ihopskjutet, t.ex. *moped* av *motorvelociped*).

Jan Holmström, Uppsala

Postmodernt nonsens

Rubricerat modeord börjar sprida sig som ett okontrollerbart hudutslag 1991. Några exempel från Dagens Nyheter.

B1 23/2 L.N. Men så är också graffitikonsten i lika hög grad som postmodernismen ett typiskt 80-talsfenomen, ...
– pm är en måleriform.

B4 23/2 M.L. ... Tartuffe (1664), den postmodernisten, ... osannolikt kitschigt ... juvelerarbutik i Wien ... typexempel på postmodern klassicism.
– recensenten driver med läsaren.

B2 26/2 L.N. O.A:s och Verner v. Heidenstams förslag till Skeppsholmens byggnad från 1905 med paradtrappor, kultplatser, kolonnader och tempelgavlar hade hävdats sig väl på det postmodernistiska 80-talet ... men att det för dagen förmodligen är nyfunkis som gäller.

– pm = klassicism.

B2 25/3 K.-E.L. ... postmodernismens språkkritik ... inte ... överblick över ... verkligheten ...

– pm inom språkvetenskapen.

B1 26/3 L.N. ... målningarna ... det postmodernistiska tillståndet "hyperrealitet", ... postmodernistiskt tvivel på språket och subjektet.

– pm som allkonst.

PS. 28/3 ... regnskydd ... i det där nygamla arkitektupfundet som kallades "postmodernt", minns ni det?

– en sanningssägare.

B4 3/4 H.E. ... den tyska dansen försvann med nazismen ... i stället Grahams modernism ... mot vilken 80-talets postmodernism ... (men) hon fick uppleva en come back som klassiker, som företrädare för en redan historisk modernism.

– ordbajs.

D2 6/4 G. Söderström Skönhetsrådet: ... Bofills(båges) postmodernism ... Starrbäckängens fina funkishus (där) postmodernism med en viss blandning av stalinistisk Moskvaklassicism smugit sig in ... Södra Stationsområdet ... med sina vinklar och krusiduller ... ett postmodernistiskt manifest.

– en lektion.

B1 12/4 O.L. Att tala om "mediernas fictionalisering" är inte en postmodernistisk fiffighet ...

– pm inom massmedia.

A12 12/4 Robert Venturi ... fick årets "Nobelpris" i arkitektur ... för postmodernismens framväxt ... med sin bok "Complexity and Contradictions in Architecture" 1967 ... gammaldags modernt ...

– själva källan.

Exemplen torde visa att *postmodernism* numera används icke blott inom arkitekturen utan även inom konsten, teatern, litteraturen, dansen, dagspressen ...

Är det kanske bara en tidpunkt? I så

fall, vilken? Vad kan ordet till äventyrs betyda? Här är ett försök till tolkning med två aspekter:

Uppslagsverk: Svenska språknämndens "Från rondell till gräddfil" 1989 menar att *postmodernism* är något inom arkitekturen som reagerar mot funkisen (1920–30) med bl.a. dekorativa element. Uttrycket lanserades dock först på 70-talet (fanns det inget däremellan?). Ingenting sägs om användning inom konst och litteratur.

Enligt "Prismas Lilla Uppslagsbok" är *modernism* en ultramodern riktning inom (just) konst och litteratur. Min anmärkning: Den är alltså helt tidsaktuell, och prefixet *post* betecknar i så fall ett futurum som vi inte vet något om.

Ständigt denna svengelska!

Läsare har sänt in prov på svengelska i skiftande sammanhang. Jean Amist i Gävle har noterat följande affischtext:

WORKOUT MED LOW IMPACT,
RUBBERBANDS OCH HEAVY
HANDS.

Man kan fråga sig varför det står *med och och* i texten. Vad det hela betyder? Vi tror att det gäller träning som inte är ren styrketräning och där man använder gummi-band och hantlar.

Lotta Hedström i Bjuråker har sänt in ett helt häfte från några som kallar sig "AC-

Språktekniskt: Modernism är ett tandlöst begrepp eftersom det i alla tider finns något gammalt som efterträds av något modernt som blir mossa som efterföljs av nästa modernism. *Post* anger heller inte om det är fråga om en efterklang av eller protest mot det moderna.

Karakteristika bör helst vara självförklarande eller så unika att de blir entydiga. Exempel: *grekisk/romersk/neoklassicism, barock, jugend, funktionalism, art deco* . . .

Modernism och antel/postmodernism säger mig inte ett skvatt.

Sven Felme, postfunktionär
vid postmoderna museet

TIVE PRO STUFF". Där får man bland annat veta detta:

I ÅR HAR ACTIVE PRO STUFF I
SAMARBETE MED MC DONALDS
TAGIT FRAM TROLIGEN DET
COOLASTE SVENSKA SNOW-
BOARD TEAMET NÅNSIN. FÖR
ATT VÄLJA UT DESSA KILLAR
KRÄVDES ETT MYCKET NOG-
GRANT ARBETE.

JO VI VILLE ATT NI SNOWBOARD
ÅKARE SKULLE KUNNA HA NYT-
TA AV DESSA SNOW PROS.

TÄNK DIG ATT KOMMA TILL EN
DEMO ELLER TÄVLING OCH
TRÄFFA TRE POSERS MED DÅ-
LIG ATTETYD. NEJ VI VALDE
DETTA TEAM MED INSIDAN.
DESSA KILLAR ÄR OTROLIGT
ERFARNA OCH ENORMT ÅK
SUGNA.

Bland annat kan man lägga märke till uttrycket *med dålig attityd* (i texten visserligen felstavat). Det amerikanska *good attitude* används i den fortsatta texten (rätt stavat!) och innebär uppenbarligen högt beröm. Vad som avses är troligen 'sätt att uppträda', det som ibland kallas *stil*. Det är alldeles klart att nya ord för att uttrycka värderingar kan fylla speciella behov. Sådana ord ska också ange vilken grups värderingar som uttrycks. Så omdömet *tre posers med dålig attityd* säger inte riktigt samma sak som t.ex. "tre posörer utan stil". Å andra sidan kan man gissa att språkbruket i detta häfte kan förvirra och förarga en del läsare och väcka löje hos andra.

Margot Nordgren i Kista har lämnat följande läsövning ur ett instruktionshäfte (!) från Board Tech för reservkraftsaggregat för datorer:

När den vanliga strömmen återkommer kommer fileservern att automatiskt omboota sig själv och tillåta användare att logga in till fileservern igen.

OBS! Användare kan inte logga in till fileservern när UPS enheten förser fileservern med ström. Tilläggas bör att NetWare inte visar UPS meddelande till arbetsstationer i graphics mode.

Ett reservkraftsaggregat har man rimligen för att skydda det man har i datorn vid strömavbrott. Men med den här typen av instruktioner blir nog många användare

orolig för att han ska göra fel och själv fördärva sitt material.

Lars Magnusson i Stockholm har sänt in ett par blad ur något som heter "DHL-nytt". Där står bland annat:

Kryssa över din printade adress innan du postar kortet.

Servicen är i inledningsskedet limiterad till Kuwait City.

Visserligen är *limiterad* en term i ekonomiska sammanhang, man kan t.ex. tala om *limiterade preferensaktier* som har begränsad rätt till utdelning. Men i det här fallet verkar ordet snarare ha valts därför att man ville undvika det negativa *begränsad*. Men lite fänigt ser det ut.

Yngve Rudquist i Partille har uppmärksammat en annons för Euroc i Göteborgs-Posten där det talas om *att börja som trainee*. Och Yngve Rudquist undrar var tonvikten ligger i ordet och om det är nytt. Ordet har på senare år blivit vanligt i olika sammanhang i Sverige, i synnerhet i näringslivet. Det uttalas på engelskt vis med huvudtryck på sista stavelsen.

I samma annons står det *de flesta av traineerna* med svensk pluralform. Och Yngve Rudquist undrar om inte den rätteligen borde ha skrivits med tre *e:n*, alltså *traineeerna* eller om *s-plural* hade varit bättre. I svensk stavning brukar man undvika samma bokstav tre gånger i rad, men frågan visar hur besvärliga de engelska lånorden ofta är att hantera på svenska. Det är därför vi föredrar ord som *praktikant* eller *aspirant* i stället för "trainee". En försvenskning finns dock av ordet, nämligen *trajnisse* (med eng. *try* 'försöka'), men vi misstänker nog att det ordet är lite för lättsinnigt för seriösa bankpry-are.

Lära svenska

Om språkbruk och modersmålsundervisning

Av Ulf Teleman. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 75. 126 sidor. Almqvist & Wiksell 1991. ISBN 91-21-11396-3. Ca-pris 170 kronor.

Denna bok handlar om språk, språkbruk och språkutveckling, och författaren kommenterar och värderar olika hållningar till språk och modersmålspedagogik.

Kapitel 1 heter "Språket, skolan och levande livet" och här diskuteras vad språk egentligen är, hur man utvecklar sitt språk och skolans roll i denna utveckling.

I kapitel 2, "Svenskämnet och svenskan", fördjupas diskussionen om svenskämnet och språkkunskapens olika nivåer.

Kapitel 3, "Att erövra det offentliga språket", tar upp tankar om hur skolan kan odla och utveckla det offentliga språket, det nödvändiga redskapet för planering och analys.

Kapitel 4, "Bättre och sämre språk: Vi lever i språkhistorien", ägnas åt frågan hur språknormer uppstår och etableras i ett historiskt perspektiv.

I kapitel 5, "Varför fel?", diskuteras orsakerna till att man gör språkfel när man skriver.

Kapitel 6, "Talet och skriften", handlar om talets och skriftens väsen som en bakgrund till förståelse av vad det innebär att bli läs- och skrivkunnig.

I kapitel 7 slutligen, "Grammatiken som frihet och tvång", reder författaren ut vad grammatik egentligen är och vad den kan användas till.

Svenska ortnamn – uttal och stavning

Utarbetad av Claes Garlén och Ann-Christin Mattisson under medverkan av Leif O. Nilsson. Utgiven av Lantmätarverket och Svenska språknämnden. 108 sidor. Norstedts förlag 1991. ISBN 91-1-915051-2. Ca-pris 150 kronor.

Svenska ortnamn ger rekommendationer för uttal och stavning av drygt 3000 av Sveriges ortnamn. I förteckningen tas framför allt upp namn på kommuner, församlingar och tätorter, men även andra namn som naturnamn (t.ex. namn på större sjöar, berg och vattendrag) har behandlats.

De uttalsformer som anges är sådana som används allmänt inom det svenska språkområdet, och som därför kan rekommenderas för nutida svenskt språkbruk. För uttalsangivelserna används ett enkelt transkriptionssystem, som är baserat på vanlig svensk ortografi.

Ulla
Clausén

Kring en ny fraseologisk ordbok

Intresset för ordböcker är stort i dag. Språkbrukarna välkomnar nya ordböcker som kan underlätta hanteringen av språket, och språkvetarna har i allt högre grad kommit att ägna sig åt forskningsfältet lexikografi. Fil. dr Ulla Clausén som ansvarar för omarbetningen av "Svensk handordbok" presenterar här "Wörterbuch der schwedischen Phraseologie in Sachgruppen", en ny fraseologisk ordbok som tillkommit i första hand för tyskar som studerar svenska.

Ord och ordböcker

Den språkbrukare som vill ha uppgifter om ett enskilt svenskt ord har många ordböcker att välja på, men det gäller att välja rätt typ av ordbok. Är det stavning eller böjning som är problemet ger Svenska Akademiens ordlista oftast tillräckliga upplysningar. Vill man ta reda på ett ords ursprung går man till en etymologisk ordbok, t.ex. "Våra ord" av Elias Wessén. Söker man efter ett ords betydelse bör man välja en definitionsordbok, t.ex. "Svensk ordbok" utarbetad av Språkdata i Göteborg. I den boken kan man finna uppgifter också om flerordsuttryck, normalt under det ord som uppfattas som uttryckets huvudord. Är det en fras man är ute efter kan man även gå till en fraseologisk ordbok, som uteslutande tar upp flerordsuttryck, t.ex. Svensk handordbok.

Flerordsuttryck och ordböcker

"Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi" från 1966 är en ordbok som många språkbrukare vant sig vid att gå till för att slå upp flerordsuttryck, både normala grundkonstruktioner och stelnade uttryck, även kallade fasta fraser. Denna ordbok är nu under omarbetning. Det bör emellertid framhållas att den första utgåvan fortfarande är användbar, både för dem som söker betydelsen av ett speciellt uttryck och för dem som själva söker formulera sig.

Under den senaste tiden har för svenskans del utkommit två fraseologiska ord-samlingar som snarast bör betecknas som ordlistor samt en fraseologisk ordbok.

"Målände uttryck. En liten bok med svenska idiom" (1989) är en särutgåva av fasta fraser som hämtats från Svensk ordbok. I den finns 3500 uttryck, sorterade under nyckelord. Under "potatis" finner man t.ex. uttrycken *en het potatis* och *ha satt sin sista potatis* och under "ge sig" *ge sig fanlusan på*, *ge sig i kast med ngt*, *ge sig iväg*.

"Ord och inga visor. 2000 svenska idiom i engelsk översättning" (utg. av Lars HübINETTE och Bengt Odenstedt, Studentlitteratur, Lund 1988) förtecknar fasta fraser i strikt bokstavsordning, från *adjöss med den!* till *övning ger färdighet* med de engelska översättningarna under. Denna ordlista är i första hand avsedd för studerande i engelska som har svenska som modersmål, men kan emellertid vara till glädje också för dem som är intresserade enbart av de svenska uttrycken.

Svensk fraseologi i sakgrupper

Den tredje, mer omfattande, sammanställningen av svenska fraser är "Wörterbuch der schwedischen Phraseologie in Sachgruppen", utgiven av Hans Schottmann och Rikke Petersson 1989 och enligt förordet avsedd för studerande i svenska med tyska som modersmål (i: Münstersche

Beiträge zur deutschen und nordischen Philologie 6. Kleinheinrich Verlag, Müns-ter). Här förtecknas svenska fraser av va-rierande fasthet, med definitioner och för-klaringar på tyska.

Materialet till ordbokens ca 200 sidor har samlats in från Dagens Nyheter, Ex-pressen och tidningen Vi under tolv måna-der 1979/80. Vidare har redaktörerna gått igenom moderna svenska romaner och kompletterat med fraser från ett antal ord-böcker, bl.a. Svensk handordbok, Svensk ordbok och Bonniers svenska ordbok.

Redaktörerna har frångått en traditio-nell uppställning med uppslagsord i bok-stavsordning. I stället har materialet ord-nats i sakgrupper efter en modell som ut-arbetats av redaktörerna själva. Materi-alet har delats upp i fyra stora huvudgrup-per:

1. Generella utsagor om människan, ej bundna till bestämda aktiviteter eller si-tuationer.

2. Människan i förhållande till sina handlingar.

3. Människan i förhållande till sin om-värld.

4. Människan i sociala sammanhang.

Därtill kommer två små grupper varav den ena berör naturen, den andra tid, rum och mängd samt negationer.

I den första gruppen hamnar fraser som bl.a. berör livets gång, hälsa och sjukdom, kroppsliga och själsliga förhållanden, i den andra gruppen sådana som berör plane-ring av verksamhet, tankeverksamhet, personlig inställning till viss verksamhet. Den tredje gruppen som är den största innefattar bl.a. fraser som avser tankar, känslor, svårigheter, den fjärde gruppen sådana som avser talande, skrivande, fa-milj, umgänge och samhälle.

Det framhålls i ordbokens förord att en gängse indelning i sakgrupper efter filoso-fiska, vetenskapliga eller logiska principer inte skulle passa det fraseologiska materi-alet. Den typ av indelning som redaktörer-na förkastar är sannolikt en sådan som

används i "Svenskt ordförråd ordnat i be-greppsklasser" av S.C. Bring, en klassiker från 1930, där det svenska ordförrådet sor-teras i 1000 begreppsklasser, från "tillva-ro" till "kyrkbyggnad". Brings ordbok är en efterbildning av "Roget's Thesaurus" vars första utgåva från 1852 har reviderats åtskilliga gånger.

Brings ordbok innehåller mest enstaka ord, men också en del fraser. Under be-greppsklassen 517 "betydelselöshet" kom-mer sålunda *prata i nattmössan (i vädret), prata persilja (tok), slå omkring sig med tomma ord, tillsvarva fraser, goddag yx-skaft*. Samma ord eller fras kan på grund av den intrikata indelningen hittas under olika avsnitt. Sålunda finns *prata i natt-mössan* också under begreppsklasserna "hållningslöshet", "vettlöshet", "betydel-selöshet", "talträngdhet", "tråkighet" och *prata i vädret* också under "tankefel", "oförstånd", "betydelselöshet", "osan-ning", "tråkighet".

Wörterbuchs okonventionella sätt att presentera sitt material innebär en stor vinst för en vetgirig och språkintresserad läsare som på samma ställe kan finna inte bara synonyma och närliggande uttryck utan också sådana uttryck som en fantasi-full person skulle kunna associera till. Un-der avsnittet "loben, tadeln, kritisieren" finner man sålunda inte bara verbuttryck som *höja ngn/ngt till skyarna, inte spara på krutet* utan också talesätt som *hellre hjälpa än stjälp* och *man ska inte kasta sten när man sitter i glashus*.

Det är klart att sorteringen av fraser under olika sakgrupper i många fall kan diskuteras. Det verkar t.ex. lite långsökt att bland fraser som handlar om att tjäna pengar hitta en så allmän fras som *ta ska-dan igen på ngt* (= skaffa sig kompensati-on) och *springa benen av sig*. Men å and-ra sidan är det naturligtvis svårt att, med denna typ av indelning, placera fraser som inte har någon direkt anknytning till en speciell sakgrupp.

Ordbokens indelning av materialet i

sakgrupper medför att en bildlig använd-ning av ett uttryck inte kan komma under det avsnitt där den konkreta användning-en tas upp, men redaktörerna är generösa med hänvisningar. Från uttrycket *sitta [hårt] åt* i avsnittet om klädsel hänvisas sålunda till den bildliga användningen i ett avsnitt om arbetslivets krav, där *sitta hårt åt* kommer bland uttryck som *ngt är ingen dans på rosor* och *ngt är inte snutet ur näsan/näven*.

Läsaren hittar lätt en speciell fras med hjälp av ett register där kärnordet i varje fras utgör rubrik; i regel är det ett substantiv som anges, t.ex. i verbuttrycket *prata i vädret* som kommer under stickordet *vä-der* tillsammans med andra fraser som *ben som spår väder, hårt väder, inte få en syl i vädret, sätta näsan i vädret*.

Frasen *prata i vädret* återfinns under av-snittet "kommunikation" på sid. 112 i Wörterbuch som återges på följande upp-slag.

Fasta fraser och mindre fasta

En fraseologisk ordbok förtecknar först och främst fasta fraser. En fast fras är t.ex. *kasta yxan i sjön* i betydelsen 'fullständigt ge upp', en typ av fast fras som brukar kallas idiom. Ett idiom är en ordgrupp där de ingående orden tillsammans ger en be-tydelse som man inte alls kan sluta sig till genom att ställa samman de enskilda ordens betydelser. Uttrycket har lexikalise-rats.

Också många andra ordförbindelser är lexikaliserade, även om de har kvar sin ursprungliga betydelse, t.ex. ordgrupper där de ingående orden tillsammans bildar ett enhetligt begrepp som *hoppa hage, hoppa bock* och *hoppa rep*.

Redaktörerna presenterar ett rikt urval av olika typer av fasta fraser. I boken finner man naturligtvis idiom, som alltid kräver en förklaring, t.ex. *inte låta gräset gro under fötterna* (i betydelsen 'handla raskt och energiskt'). Vidare presenteras

andra typer av fasta fraser, t.ex. verb-uttryck av typen *borsta tänderna* som be-tecknar ett enhetligt begrepp, konventio-naliserade jämförelser som *snabb som en vessla*, paruttryck som *med liv och lust*, allmänna klichéer som *det var som katten!*, sociala klichéer som *får jag lov* och talesätt som *var sak har sin tid*.

Det är värdefullt för läsarna att här fin-na också halvfasta uttryck, bestående av ord som ofta förekommer tillsammans. Boken ger t.ex. upplysningar om att adjektivet *hård* gärna används om *väder*, medan *svår* (men också *sträng* – vilket ordboken missat) används om *kyla*. I bo-ken får man också som regel reda på vilka verb som är tänkbara vid olika substantiv, t.ex. att *vinna, finna* och *väcka* ofta före-kommer tillsammans med substantivet *ge-hör*.

Kärna, tillägg och variation

I Wörterbuch redovisas möjliga variatio-ner av varje flerordsuttryck.

Fasta fraser innehåller en fast kärna som fungerar ensam eller med tillägg. Eventuella tillägg, som i ordboken anges inom klammer, kan i vissa fall varieras något: alternativ anges med snedstreck. Frasen *vara vid kassa* t.ex. är en kärna som inte kan ändras; den kan emellertid enligt ordboken utökas med *stadd* och *god* eller *dålig*: *vara [stadd] vid [god/dålig] kas-sa*.

I andra fall kan dock även den fasta kärnan varieras inom en viss ram. I idio-met *förvalta sitt pund* [väl] i betydelsen 'ta väl vara på sina personliga förutsättningar' kan singularformen *sitt pund* bytas ut mot pluralformen *sina pund*; också verbet kan eventuellt varieras (*ta vara på/nyttja/ an-vända*), men ordboken anger inte detta.

I de halvfasta uttrycken där flera inne-hållslikt närliggande ord ofta varieras i kombination med ett annat bestämt ord anger ordboken med snedstreck möjliga alternativ, t.ex. *avsätta/ge/lämna resultat*.

i **tungan** — sich in die Zunge beißen. **ngn hade kunnat bita tungan av sig** — jm hätte sich die Zunge abbeißen können. **små grytor har också öron** — man muß in Gegenwart von Kindern vorsichtig beim Reden sein (auch in weiterer Verwendung). ● **låta tungan löpa/munnen/käftan (sal.) gå** — drauflosreden. **munnen/truten (sal.) går oavbrutet på ngn** — jm steht der Mund nicht still. [**det var**] **som tapp ur tunnan** — [das ging] wie ein Wasserfall. **prata som en kvarn/munnen går som en kvarn på ngn** — unentwegt reden/jm steht der Mund nicht still: *Du pratar i ett så att man blir alldeles vimmelkantig, munnen går på dig hela dagen som en kvarn.* **prata/pladdra som en papegoja** — plappern wie ein Papagei. **prata sju stugor fulla** — außerordentlich viel daherschwätzen (vgl.4.2.4). **slidder och sladder** — unablässiges Gerede. [**prata**] **i vädret/[ut] i luften** — ins Blaue hinein [schwätzen]: *Jag anser det politiskt viktigt att visa att Margaretha Romberg talar i vädret. Var inte rädd, Mia, säg bara vad du vet, prata inte i vädret.* **mala tomning** — gedankenlos, inhaltslos daherreden (s.3.6.2.3). [**lägga**] **tårta på tårta/kaka på kaka** — etwas schon Gesagtes noch einmal ausdrücken. **prata i nattmössan/prata skräp/skrot/dynga/skit/smörja (alle sal.)** — Unsinn reden, dummes Zeug schwätzen: *Han kunde prata sån där smörja om lyckan att bli glömd, bara tack vare att han alltid blev ihågkommen.* [**prata**] **gallimatias** — Galimathias [reden]. **vara ute och cykla (sal.)/resa (sal.)** — sich über etwas auslassen, von dem man keine Ahnung hat. **vara ute och åka** — schwimmen, seine Rolle nicht richtig können (auch in weiterer Verwendung). **tomma tunnor skramlar mest** — wer am wenigsten zu sagen hat, redet am nachdrücklichsten, lautesten. [**bara**] **munväder/löst/tomt prat** — [nur] leeres Gerede (ohne wirkliche Grundlage, oft von Versprechen, Drohung). **slams och trams (sal.)** — dummes, bloßes Gerede; (auch) unerzogenes Benehmen. **det har gått troll i ordet/begreppet** — ein Wort/Begriff ist zum negativen Schlagwort geworden; ein Wort kann nicht mehr benutzt werden, da es eine negative Bedeutung angenommen hat (s.3.6.3b): *Det har gått troll i ordet neger.*

ha makt över språket/ordet i sin makt — die Sprache beherrschen/sich auszudrücken wissen. **kunna ngt som ett rinnande vatten** — etw wie am Schnürchen aufpassen können. **vara stor i orden/munnen/truten (sal.)/käftan (sal.)** — große Töne spucken, ein großes Maul haben. **tycka om att höra sin egen röst** — sich selbst gern reden hören. **ha gott/välsmort munläder** — ein Mundwerk haben. **ta mun[nen] [för] full** — den Mund [zu] voll nehmen. **ngn är ingen man av stora ord** — jm ist kein Mann von großen Worten. **kvick i tungan/vig i munnen/slängd i käftan (sal.)** — schlagfertig. **en [vass/rapp/ond/elak] tunga** — eine [spitze/flinke/böse] Zunge. **röra vid känslosträngarna (geh.)** — die Gefühlssaiten zum Klingen bringen. **snustorr** — knochentrocken, phantasielos und langweilig. **anslå den rätta tonen/strängen** — den richtigen Ton treffen (vgl.4.3.1). **lägga tyngd bakom orden** — seinen Worten Gewicht verleihen, Nachdruck geben. **ta till brösttoner** — auf nachdrückliche und bestimmte Weise etwas sagen. **med stål i rösten** — mit stählerner Stimme. **ord för ord** — Wort für Wort. **ord som pis-kar/knivhugg** — Worte wie Peitschenschläge. **anslå en hög ton** — hochmütig reden. **ta**

Det är mycket värdefullt för läsaren att få dessa uppgifter om hur en fras kan varieras, vilka tillägg som är möjliga och vad som kan bytas ut. Redaktörerna presenterar ofta en räkka av olika varianter. Det är naturligtvis då ett krav att alla varianter stämmer och passar ihop med eventuella tillägg. Tyvärr är så inte alltid fallet. I *glad/pigg som en lärka/en spelman* t.ex. stämmer tre fraser: man är "glad" eller "pigg som en lärka" och "glad som en spelman", däremot inte "pigg som en spelman"!

I avsikt att spara utrymme sammanför redaktörerna alltså gärna flera fraser. Om man hade delat på dem skulle läsarna lättare ha kunnat tolka uttrycken rätt och kanske hade redaktörerna sluppit att göra vissa misstag.

Det vedertagna uttrycket

Den som är hemmastadd i bruket av fasta fraser kan lockas att leka med dem, att vrida och vända på dem för sina syften. Så gör väl ofta författare, men förlitar sig då på att läsarna känner till den vedertagna formuleringen av ett uttryck, normalformen. I förordet till ordboken ges några exempel härpå, t.ex. från P.O. Sundman "Så där en sjuttiotusen rävar per år får bita i lingonriset" som en variation av *bita i gräset* i betydelsen 'duka under'.

Men man behöver inte vara författare för att tillåta sig att ändra något i en fras när situationen så kräver. Uttrycket *ha ordentligt på fötterna* i betydelsen 'vara väl förberedd', som väl lika ofta brukar lyda *ha bra på fötterna* (vilket redaktörerna missat), kan t.ex. vid behov kompareras och fogas in i en mening som "Ju mer jämförelsematerial vi försöker få fram till årsmötet desto bättre får vi på fötterna".

En fraseologisk ordbok ska naturligtvis i första hand ge den vedertagna uttrycksformen samt komplettera med de vanligaste variationerna på uttryckets tema. Det har då uppenbarligen många gånger varit svårt

för redaktörerna att avgöra vilka varianter som har nått sådan fasthet att de bör tas med i ordboken. Ofta har ett fast uttryck varit mönster för liknande uttryck med ungefär samma innebörd; de senare uttrycken är emellertid inte alltid lika etablerade och kan verka främmande för många ordboksläsare. Till uttrycket *tappa masken* ger t.ex. ordboken varianten *tappa fasaden*, ett uttryck som väl inte är speciellt vanligt, men kan ses ibland i skönlitteratur. Vid uttrycket *hålla masken* saknas det ganska nya uttrycket med "fasad", *hålla fasaden*; i stället ges den etablerade varianten *hålla färgen*.

Enstaka ord

En fraseologisk ordbok ska ta upp flerordsuttryck, inte enstaka ord. Men redaktörerna har i åtskilliga fall avvikit från bokens inriktning på flerordsuttryck och redovisar också enstaka ord, i regel sammansättningar. Det har naturligtvis känts angeläget att ge läsarna en extra service och ange att t.ex. frasen *lätt som en fjäder* har varianten *fjäderlätt* och att *med blixstens hastighet* har synonymen *blit-snabb*. Och visst är detta värdefulla upplysningar för läsaren, i synnerhet som den fasta frasen varit utgångspunkt för nybildning. Men sådana enstaka ord borde inte presenteras på samma sätt som flerordsuttrycken utan ges som parentetiska förklarande tillägg.

Svårare att acceptera är att redaktörerna förtecknar enstaka ord med ny betydelse som *broiler*, i betydelsen 'övertränad idrottsman', *blåbär* i betydelsen 'nybörjare', och ogenomskinliga sammansättningar, dels nybildningar som *finansvalp* för 'yuppie', dels väletablerade uttryck som *brännvinsadvokat*. I dessa fall har man helt lämnat de fasta fraserna och ordbokens inriktning. Sådana ord hör snarast hemma i en definitionsordbok. Men visst kan man förstå att redaktörerna gärna velat ta upp ord av denna typ som dels

saknar motsvarighet i tyskan, dels kan vara svåra att hitta i vanliga ordböcker.

Ordboken redovisar bland flerordsuttrycken många verb med fast bestämning, t.ex. *göra om intet* och *sätta i scen*, men talar inte om att motsvarande sammansättningar, här *omintetgöra* och *iscensätta*, kan vara lika vanliga eller vanligare i vissa sammanhang. I sådana fall borde redaktörerna nog ha varit mer pragmatiska och i en kommentar hänvisat till sammansättningarna, med uppgift om bruklighet, detta för att undvika att de tyskspråkiga läsarna felaktigt får den uppfattningen att sammansättningar av denna typ inte används i dagens svenska.

För tyskar

Det är ett mycket allsidigt material som ordboken presenterar för sina tyska läsare. Det spänner över ett vitt stilistiskt fält från starkt vardagliga uttryck som *vara på jäsningsburken* och *sätta/ha en bulle i ugnen* (båda om graviditet) till högtidliga eller litterära uttryck som *dö sotdöden* och *mätt av år [och ära]* (båda om döden). Särskilt värdefullt är att t.ex. översättare här kan finna fraser som sällan återfinns i andra ordböcker, därför att de tillhör det talade språket. Hit hör fraser som inleder en anhöllan eller ett förslag, t.ex. *vill du vara [så] god/snäll/vänlig/bussig och . . . , snälla [du]. . . lär du snäll/hygglig . . . ; vad säger du om att . . . , ska vi ta och . . .* En annan grupp är klichéer och vardagliga yttranden som uttrycker förvåning: *jag tror jag ser i syne, vad skådar mitt [norra] öga, [man måste sätta] kors i taket, är det möjligt . . . , ser man på . . . , dra på trissor.*

En systematisk läsare upptäcker emellertid snart att en hel del uttryck saknas i de olika begreppsklasserna. Redaktörerna har självfallet varit tvungna att göra ett urval bland tänkbara fraser. Därvid har de ställts inför ett problem: Ska man ta med de mest centrala uttrycken eller de mer speciella som kan vara svåra för en utlän-

ning? Man har följt den senare principen. Med tanke på målgruppen har redaktörerna sålunda uteslutit uttryck som en tysk lätt kan identifiera eller konstruera. Därför saknas t.ex. det neutrala uttrycket *gå på toaletten* som har en exakt motsvarighet i tyskans *auf die Toilette gehen*, medan de vardagliga uttrycken tas upp: *gå på huset/muggen*. Läsaren riskerar ändå inte att här välja fel uttryck i sammanhanget eftersom det ges en varning om att de förtecknade uttrycken endast tillhör vardagligt språk. I många andra fall saknas emellertid bruklighetsbeteckningar. Då är det fara värt att ordboksanvändaren väljer en fras som inte passar i stil, t.ex. en allt för högtidlig fras. Till *bädda sängen* ges t.ex. alternativet *bädda ett läger åt ngn*; här saknas en anvisning om att uttrycket är ålderdomligt. Både *gå till sängs* och *gå till vila/ro* översätts med 'zu Bett gehen', och utan någon kommentar om att de senare uttrycken har ett högtidligare stilläge än det första; *gå till ro* kan för övrigt inte användas om sänggåendet utan betyder snarast 'komma till ro'. De neutrala uttrycken *gå i säng* och *komma i säng* saknas. I andra fall kan användaren riskera att välja ett alltför vardagligt uttryck. Uttrycket *tutta eld på ngt* är ju inte som ordboken anger en likvärdig variant till *tända eld på ngt*.

Under varje avsnitt ges alltså ett urval fraser som anses vara intressanta för en tysk läsekrets. Vad som slår en svensk-språkig läsare är hur litet av de senaste decenniernas värld som avspeglas i fraser-na. Under ett avsnitt som behandlar sysslor i hemmet kan man känna sig förflyttad långt tillbaka i tiden. Här finns uttryck som *plocka en fågel, spänta stickor, göra upp eld*, men inga uttryck som påminner om efterkrigstidens hushåll med kyl och frys, elspis, diskmaskin och dammsugare. Beror detta på att vi har så få fasta fraser som behandlar moderna aktiviteter? Kanske är det så att många fraser som speglar vår vardag anses vara självklara för läsaren. Men nog verkar det lite märk-

ligt att *montera diabilder* ensamt får representera våra kvällssysselsättningar. Var finns TV:n, videon, datorn?

Typ av ordbok

Det speciella urvalet av fraser, bristen på bruklighetsbeteckningar och avvikelser från normalformen kan medföra att läsaren får svårt att använda Wörterbuch för att välja det lämpligaste uttryckssättet för en bestämd tanke eller idé. Den är knappast en ordbok för aktivt bruk.

Å andra sidan är denna utförliga och

innehållsrika ordbok utmärkt att ha till hands när det gäller att klara ut vad ett visst uttryck betyder. Därtill presenterar den på ett intresseväckande sätt innehållsligt besläktade uttryck inom ett ämnesområde. Läsaren blir inspirerad att utöka sitt ordförråd. Det blir en lustfylld läsning. Här ligger bokens främsta förtjänster. Även den svenske språkbrukaren som är van att fundera över språkets uttrycksmöjligheter får många ahaupplevelser vid läsningen: "Javisst, så kan man ju också säga!"

Lars
Berglund

Vad gör en specialdrivare?

I Språkvård 3/1990 skrev Lars Berglund, som är teknisk översättare i Stuttgart, om obegripliga översättningslån från tyska. Här återkommer han med ett färskt exempel på sådan svyskologi.

En ingenjör i Tyskland förbereder några ritningar som skall sändas till Sverige. De har redan svenska beteckningar, utom på ett ställe där man inte lyckats klara ett ord och i stället satt in det på tyska.

Ordet är *Sondertreiber*. Ingenjören har bråttom och säger åt en sekreterare att på något sätt skaffa fram det svenska ordet.

Hon slår i Gula Sidorna och hittar några firmor som erbjuder översättning till svenska. Hon väljer den annons som har den tjockaste ramen. Vi kallar den Firma A.

– Vi behöver veta vad *Sondertreiber* heter på svenska.

Om det nu finns någon hos Firma A som kan teknisk svenska, vilket inte är sannolikt när man väljer den annons som har den tjockaste ramen, så säger denne kanske så här:

– Jaha, och vad rör det sig om?

– Ordet *Sondertreiber*.

– Jag menar vad är det för slags apparat? Elektronik, antar jag. Men för att kunna svara på detta behöver jag veta mer.

Sekreteraren beslutar strax att annonsen för Firma A erbjuder mer än firman kan klara och avskriver firman som framtida leverantör. I stället väljer hon den annons vars telefonnummer har de största siffrorna, Firma B.

Om det nu finns någon hos Firma B som kan lite svenska, så säger denne kanske så här:

– *Sondertreiber*? Ja, det måste väl bli specialdrivare. Det ser man ju på ordet.

Sekreteraren tackar för det raska beskedet och beslutar för framtiden att Firma B

är en bra leverantör. På Firma B klarar de uppgiften utan att fråga om så ovidkommande saker som vad orden betyder.

Därigenom får Firma B en ny kund. Därigenom får svenska språket ett nytt ord. För i Sverige torde ingen tidigare ha hört talas om specialdrivare, försvitt det nu inte förekommer i någon tidigare översättning från tyska.

Och därigenom försämras språket. Ordet specialdrivare är nämligen obehövt, för *Sondertreiber* går att översätta med redan befintliga språkresurser. Men för detta måste man känna till saker som är ovidkommande såtillvida att de inte har med språket att göra, utan med den materia som språket beskriver och som sekreteraren inte anser att hennes översättare skall behöva känna till. Så här:

Huvudordet *Treiber* används inom elektroniken i två olika sammanhang. Det kan röra sig om maskinvara, alltså en apparat som används för en rent elektronisk uppgift, t.ex. förändra en amplitud. Då kallas det *drivsteg*. Eller också är det programvara, alltså oftast en fast inlagd programstump för en återkommande hanteringsuppgift, t.ex. att starta eller styra en apparat. Då kan man på svenska tala om *drivrutin*.

Drivare vore i och för sig inget oävt ord, om vi nu verkligen behöver ett som täcker båda dessa betydelser. Men det tror jag inte vi behöver.

Det första ledet, *Sonder-*, kan mycket riktigt uttolkas *special-*. Men det kan betyda två olika saker: en separat fungerande apparat/rutin, eller en extra ditsatt sådan. Det är inte säkert att detta är precis samma sak.

Med de två tvetydigheterna i ordet *Sondertreiber* får vi alltså fyra tänkbara översättningar:

Separat drivsteg
Extra drivsteg
Separat drivrutin
Extra drivrutin

Detta är ett fall ur livet, inträffat hos mig den 10 februari 1991. Här finns en generell läxa för folk som köper översättningar.

Problemet uppstår genom att vissa språk i vissa lägen är mera precisa än andra språk och därmed medger större nyantering. Denna nyantering kan vara svår att hitta när man översätter begrepp som i utgångsspråket behandlas med mindre precision eller täcks av uttryck med bredare betydelse än dem som används i målspråket.

Eftersom svenskt teknikspråk rent allmänt är mindre utvecklat och sämre normerat än tyskt, är problemet vanligare när man översätter från svenska. Där ligger orsaken till många av de frågor som en samvetsgrann översättare bör ställa. Hur ser t.ex. ett visst *fäste* ut – skall man skruva, klämma klistra, haka fast eller kanske bara hänga på?

Men här var situationen alltså omvänd. Det är mindre vanligt, men när det händer sitter man ordentligt fast. Ett med rätta ökänt tyskt universalord är *betätigen*, för vilket ordboken kanske föreslår "manövrera". *Einen Schalter betätigen* blir "manövrera en omkopplare". Men man manövrerar knappast en tryckknapp. Alltså måste översättaren fråga uppdragsgivaren hur hans omkopplare ser ut – skall man trycka, trampa, vrida, dra eller kanske fälla om en spak?

Varpå denne strax beslutar att utnyttja en annan leverantör nästa gång. Att ha en som inte vet vad en *Schalter* går ut på verkar för äventyrligt – och detta fastän han kanske inte kan säga det själv; han har ju bara gjort ritningen, och där stod det *Schalter*. Att veta mer är väl översättarens uppgift?

Jotack. Problemet med att göra facköversättningar är inte att hitta ord. Det är det tvungna umgänget med folk som ibland inte känner till innebörden i de ord de själva använder.

Peter
Ammundsen

Oversættelse i EF

Inom EG är översættningsverksamheten omfattande. Her beskrivs baggrunden, allså *varfor* man översættter. Dærefter behandles *vad* som översættts og slutligen *hur* man översættter, med særskild hænsyn till de automatiserede hjælpmedel som anvænds i översættningsarbejdet.

Författaren är dansk och verksam som Information Officer vid EG-kommissionens översættningstjænst, Terminologiavdelningen i Luxemburg.

"Oversættelse i EF" skal i det følgende forstås i den snævrere betydning "oversættelsesvirksomhed ved EF-institutionerne". Alligevel er det et omfattende emne, som jeg skal gribe an på denne måde: Først vil jeg beskrive baggrunden for den sproglige ordning i EF, allså tale om *hvorfor* der oversætttes i EF, dernæst skal jeg komme ind på, *hvad* der oversætttes, og til sidst skal jeg tale om, *hvordan* der oversætttes, dette sidste med særligt henblik på de automatiserede hjælpemidler, der anvendes i oversættelsesarbejdet.

Hvorfor oversætttes der?

Der er hér især to faktorer, som bør fremhæves. For det første, naturligvis, det forhold at der i EF-landene tales et stort antal sprog. Præcis hvor mange er svært at sige. Der er både nationale og regionale sprog, for ikke at tale om alle "invandrerprogene". Desuden er det ikke altid let at skelne mellem sprog og dialekter. I EF-sammenhæng taler man ofte om "officielle sprog og arbejdssprog", og dette skal jeg vende tilbage til. Den sproglige mangfoldighed i EF danner en kontrast til forholdene i fx. USA og Japan, som EF jo på andre områder sammenligner sig med. Begge steder er der ét sprog, som alle forstår – eller formodes at forstå – men det samme gælder ikke for EF. Derfor må der oversætttes, hvis man vil forstå hinanden.

Den anden faktor er EF-samarbejdets

bindende karakter. EF er jo en organisation af en helt anden art end fx. FN eller for den sags skyld Nordisk Råd. De beslutninger, som træffes i EF har ofte karakter af love og har derfor direkte betydning for medlemsstaterne og deres borgere. Man kan næppe forestille sig, at en EF-forordning hvorefter "alle haver sig at rette" ikke skulle foreligge på de berørte borgers sprog. Og dette er der taget hensyn til i EF-lovgivningen.

Som bekendt bygger EF-samarbejdet først og fremmest på de tre traktater: Først kom EKSF-traktaten – også kaldet "Paris-traktaten" eller "Kul- og Ståltraktaten" – som trådte i kraft i 1952. Denne var kun affattet på fransk, og der står intet i den om en eventuel brug af andre sprog. De to andre traktater, EØF-traktaten og Euratom-traktaten, blev undertegnet i Rom i 1957, og specielt den første kaldes også for "Romtraktaten". Fransk var nu ikke længere enerådende. Romtraktaterne er affattet på de fire "gamle" EF-sprog som foruden fransk var tysk, nederlandsk og italiensk, de fire sprog som var officielle sprog i de oprindelige seks EF-medlemslande. Desuden indeholder de to traktater en artikel (henholdsvis 217 og 190), som lyder sådan: "Med forbehold af de i Domstolens procesreglement fastsatte bestemmelser fastlægger Rådet med enstemmighed den ordning, der skal gælde for Fællesskabets institutioner på det sproglige område".

FORORDNING NR. 1

om den ordning, der skal gælde
for Det europæiske Fællesskab på det
sproglige område

Artikel 1

De officielle sprog og arbejdsprogene for Fællesskabets institutioner er dansk, engelsk, fransk, græsk, italiensk, nederlandsk, portugisisk, spansk og tysk.

Artikel 2

Dokumenter, som en medlemsstat eller en person, der er undergivet en medlemsstats jurisdiktion, retter til Fællesskabets institutioner, kan efter afsenderens valg affattes på et af de officielle sprog. Svaret skal affattes på det samme sprog.

Artikel 3

Dokumenter, som en Fællesskabsinstitution retter til en medlemsstat eller til en person, der er undergivet en medlemsstats jurisdiktion, skal affattes på denne stats sprog.

Artikel 4

Forordninger og andre dokumenter, der er almengyldige, affattes på de ni officielle sprog.

Artikel 5

De Europæiske Fællesskabers Tidende udkommer på de ni officielle sprog.

Artikel 6

Fællesskabets institutioner kan i deres forretningsorden fastsætte de nærmere regler for denne ordning på det sproglige område.

Artikel 7

Den sproglige ordning for sagerne ved Domstolen fastlægges i dennes procesreglement.

Artikel 8

Har en medlemsstat flere officielle sprog, bestemmes det efter anmodning fra den pågældende stat, hvilket sprog der skal anvendes på grundlag af de almindelige regler i den pågældende stats lovgivning.

Denne forordning er bindende i alle enkeltheder og gælder umiddelbart i hver medlemsstat.

Det var med henvisning til denne artikel, at EF's Ministerråd den 15. april 1958 vedtog sin allerførste forordning, "le fameux règlement numéro 1", om den ordning, der skulle gælde for Det Europæiske Fællesskab på det sproglige område. Den "dispositive" del af forordningen er gengivet her, idet der dog er foretaget en såkaldt "kodificering", dvs. at de ændringer, der er kommet til, er indføjet i teksten. Artikel 1, 4 og 5 har måttet justeres tre gange: først 1973 da England, Irland og Danmark tiltrådte EF; dette betød to ny EF-sprog, engelsk og dansk, så i 1981 da Grækenland trådte til og endelig i 1986 da Spaniens og Portugals tiltrædelse medførte, at antallet af EF-sprog kom op på de nuværende ni. Jeg skal ikke gå i detaljer med forordningens enkelte artikler: teksten er meget kortfattet, men en eksegese over den kunne til gengæld blive meget lang. Jeg skal her blot pege på artikel 4, som siger: "Forordninger og andre dokumenter, der er almengyldige, affattes på de ni officielle sprog", og artikel 5, som siger: "De Europæiske Fællesskabers Tidende udkommer på de ni officielle sprog". Når man sammenholder disse artikler med artikel 191 i EØF-traktaten, ifølge hvilken "forordninger offentliggøres i Fællesskabets officielle tidende", ses det, at der her er et formelt juridisk grundlag for EF's oversættelsesvirksomhed.

Hvad oversættes der?

Man hører undertiden den påstand, at i EF skal alting oversættes til alle EF-sprogene. Dette er nu ikke ganske rigtigt. Det ville være uoverkommeligt, hvis ethvert dokument, som forfattes, skulle oversættes, og hvis hvert ord, der blev sagt ved ethvert møde, skulle tolkes til alle EF-sprogene. Internt i institutionerne klarer man sig ofte med nogle få eller blot ét sprog (i så fald er det som regel fransk eller engelsk); afgørelser af mindre vidtrækkende betydning kan træffes, uden at

det er nødvendigt at afgørelsens tekst foreligger på alle sprogene. Men endda er der nok at oversætte. Fra EF-institutionerne, dvs. Kommissionen, Rådet, Parlamentet og Domstolen, og fra andre EF-instanser som Det Økonomiske og Sociale Udvalg og Revisionsretten udgår en stadig strøm af dokumenter: der er retsakter, resolutioner og rapporter, der er meddelelser og memoranda, der er aftaler og overenskomster, der er erklæringer og udtalelser, der er Parlamentets spørgsmål og svarene herpå, der er Domstolens domme og kendelser. Og alle disse tekster, som vandrer mellem EF-institutionerne, eller som er beregnet på offentligheden, foreligger som regel på alle ni EF-sprog.

Oversættelse er ikke mindst vigtig i forbindelse med lovgivningsproceduren. Når et lovgivningsinitiativ, fx. et forslag til et direktiv, sendes fra Kommissionen til Rådet, skal teksten foreligge på alle de officielle sprog. Og hvad der senere kommer til af ændringer og udtalelser på forslaget vej gennem beslutningsproceduren må også foreligge på alle sprogene. Denne vej kan være lang, især hvis der er tale om et forslag, som behandles efter den såkaldte samarbejdsprocedure, som blev indført med den Europæiske Fælles Akt med henblik på at virkeliggøre "det indre marked". Ved samarbejdsproceduren skal forslaget gennem to høringer i Parlamentet. Til gengæld kan det vedtages med kvalificeret flertal i Rådet, der er altså ingen "vetoret", som det ellers er tilfældet ved vedtagelsen af især direktiver. Hvorom alting er: alle sagens akter lige fra Kommissionens forslag til den endelige vedtagne lovtæst skal foreligge på alle sprogene.

Alle disse tekster offentliggøres i De Europæiske Fællesskabers Tidende eller "EFT", som vi også siger på dansk. Der er tale om en ganske unik publikation: en avis der udkommer hver dag på ni forskellige sprog i to udgaver plus supplementer og særudgaver. L-udgaven indeholder lovgivningen, altså de vedtagne forordninger,

direktiver osv.; C-udgaven indeholder forslagene til retsakterne plus en mængde forskellige meddelelser. Supplementet indeholder meddelelser om licitationer, som de offentlige myndigheder i medlemsstaterne er forpligtede til at udbyde i hele EF-området. Der findes desuden en udgave, som indeholder EF-Parlamentets forhandlinger. Alle disse tekster foreligger på alle ni sprog.

Hvordan oversættes der?

Hver EF-institution har sin egen oversættelsestjeneste. Den største oversættelsestjeneste i EF (og vel sagtens i verden) er Kommissionens, hvor ca. 1000 oversættere arbejder. Også Rådet og Parlamentet har betydelige oversættelsestjenester. Mindre oversættelsestjenester findes ved Det Økonomiske og Sociale Udvalg, Domstolen, Revisionsretten, og selv sådanne instanser som Investeringsbanken i Luxembourg og Uddannelsescentret CEDEFOP i Berlin har deres egne små oversættelsestjenester. Desuden vil i fremtiden nye EF-organer se dagens lys. Det er således vedtaget at oprette et Miljøagentur, men man har endnu ikke kunnet blive enige om, hvor det skal placeres. Et Varemærkenævns og et Levnedsmiddelinstitut skal også oprettes. Disse steder vil der formentlig også blive brug for oversættelsesfaciliteter. Til oversættelsestjenesterne er knyttet forskellige støttefunktioner: sekretariat til skrivning af de mange sider, dokumentationstjenester og – ikke mindst – edb-baserede faciliteter, som jeg skal vende tilbage til. Det bør også nævnes, at EF-institutionerne foruden oversætterne råder over et betydeligt antal tolke, som sikrer den nødvendige simultantolkning ved møder og konferencer.

Den største af oversættelsestjenesterne er som nævnt Kommissionens. Tjenesten er ordnet efter en dobbelt struktur: Der

findes syv såkaldt tematiske grupper, som er orienteret efter EF-Kommissionens aktivitetsområder: landbrug, budget, energi osv. Hver af de tematiske grupper har én underafdeling pr. sprog. Der er således i alt 63 (7 × 9) oversættelseseenheder. Foruden de tematiske grupper, hvoraf fem er placeret i Bruxelles og to i Luxembourg, findes et antal "horisontale" enheder, som varetager sådanne funktioner som terminologi, informatik og kursusvirksomhed med henblik på videreuddannelse og faglig specialisering af oversætterne.

Oversætterne oversætter normalt fra to eller tre fremmedsprog til deres modersmål, aldrig den anden vej. Oversættelserne gennemlæses af såkaldte "revisorer", som er oversættere med lang erfaring. For visse tekstets vedkommende, især sådanne som er bestemt for lovgivningsproceduren, foretages der desuden en "juridisk revision" af en gruppe lingvister ("les juristes-linguistes"), som er tilknyttet Kommissionens juridiske tjeneste, med henblik på at sikre overensstemmelsen mellem de forskellige sprog hvad angår titler, henvisninger, betragtninger og andre "formalia".

I betragtning af den store arbejdsomfang, som EF's oversættelsestjenester er bebyrdet med, og de store omkostninger som er forbundet hermed, kan det ikke overraske at EF-institutionerne og især Kommissionen har gjort en stor indsats for at udvikle automatiserede flersproglige hjælpemidler. De vigtigste af disse henhører til tre kategorier: maskinoversættelse, flersproglige dokumentationsdatabaser og flersproglige terminologidatabaser.

Maskinoversættelse

Kommissionen er aktivt involveret i udviklingen af to systemer: SYSTRAN og EUROTRA. SYSTRAN er oprindeligt et amerikansk system, som Kommissionen har videreudviklet, så at det nu omfatter de fleste af EF-sprogene. Mellem disse

sprog kan SYSTRAN præstere så gode oversættelser, at det i al fald er muligt at bruge dem, hvis man blot ønsker at blive informeret om et dokumentets indhold. En sådan "råoversættelse" kan også benyttes som grundlag for en færdig oversættelse, som da behøver en mere eller mindre grundig revision. Om nytten af SYSTRAN i så henseende er meningene delte hos Kommissionens oversættere. Nogle mener, at en SYSTRAN oversættelse er et godt arbejdsgrundlag, andre finder, at det grundlag er for ringe til at bygge videre på.

EUROTRA er EF's eget store multilingvale maskinoversættelsesprojekt. Sigtet er at udvikle et system, som kan oversætte mellem alle EF-sprogene, og i hvert EF-land findes teams bestående af lingvister og dataloger, som arbejder på projektet. I store træk består systemet for hvert sprogs vedkommende af en "analysedel" og en "syntesedel". Analysen gennemføres ned til et dybdestrukturelt niveau baseret på "universalier" som overføres til det tilsvarende dybdestrukturelle niveau på målsprogene. Systemet er endnu ikke operationelt, men uanset dets videre skæbne vil aktiviteterne i forbindelse med projektet have medført en stærkt forøget interesse for og indsigt i mange datalingvistiske områder.

Dokumentationsdatabaser

For oversætterne er den vigtigste af dokumentationsdatabaserne CELEX som står for *Communitatis Europææ Lex* og som indeholder EF-lovgivningen i videste forstand. Den findes i syv sprogversioner – den spanske og portugisiske version er endnu ikke færdigudviklet. Fysisk er der tale om syv databaser – lige som EFT udkommer i ni forskellige sprogudgaver. De syv databaser har principielt samme indhold, dvs. det er de samme dokumen-

ter, man finder i alle baserne, og dokumentnumrene er ens, så at man let kan finde de samme dokumenter i de forskellige databaseversioner.

CELEX er opdelt i sektorer: i sektor 1 findes Traktaterne og alle ændringer her til, fx. den Europæiske Fælles Akt. Sektor 2 indeholder aftaler med tredjelande; her skal man altså søge, hvis man for eksempel vil finde hvilke aftaler, der er truffet mellem Sverige og EF. Sektor 3 indeholder den såkaldte "afledte ret", dvs. først og fremmest forordningerne og direktiverne. Sektor 4 er den såkaldte "supplerende ret". Sektor 5 indeholder de "forberedende retsakter", fx. Kommissionens forslag til forordninger og direktiver. Sektor 6 er Domstolens sektor, hvor man finder domme og kendelser afsagt af EF-Domstolen. Teksterne til disse, som oversættes til alle sprog, offentliggøres desuden i "Samling af Domstolens Afgørelser". I Sektor 7 findes de nationale gennemførelsesbestemmelser til EF-direktiverne. Direktiver har jo ikke umiddelbar lovkraft, men skal omsættes til national lovgivning. Man kan altså i Sektor 7 for eksempel se, at et vist direktiv i Danmark er blevet omsat til en bestemt lov, som er offentliggjort i et vist nummer af Lovtidende. Sektor 8 benyttes endnu ikke, men Sektor 9 indeholder de spørgsmål, som EF-Parlamentets medlemmer stiller til Kommissionen og til Rådet og svarene herpå, en tekstsamling af meget blandet indhold, som dog også er en fortræffelig kilde, når man vil orientere sig om EF's initiativer og politikker på forskellige områder.

Søgning i CELEX kan foregå på mange måder ved hjælp af forskellige kriterier som dokumentnumre, datoer, klassifikationskoder, krydsreferencer eller "fritale", og de forskellige søgeelementer kan kombineres ved hjælp af den "booleske" logik. CELEX er ikke ganske nem

den booleske logik metod att uttrycka logiska begrepp i matematisk form genom bruk av så-

at benytte, men dette skyldes nok så meget EF-lovgivningens komplekse karakter som systemet selv.

Det forhold at CELEX findes i syv forskellige sprogversioner gør at den kan benyttes til oversættelse mellem disse sprog. Når oversætteren har lokaliseret en velegnet forekomst af en term i en af CELEX-baserne, behøver han blot at finde det tilsvarende sted i en anden CELEX-base for at se, hvordan vedkommende udtryk tidligere er blevet oversat. Denne oversættelse behøver naturligvis ikke altid følges, men hvor der er tale om autoritative tekststykker som fx. titler på retsakter eller citater fra disse, er det jo nødvendigt at følge forbilledet. For oversætterne har CELEX således både en terminologisk og en dokumentarisk funktion.

Terminologidatabaser

Den vigtigste af terminologidatabaserne er for oversætterne EURODICAUTOM, som produceres af EF-Kommissionens Terminologiafdeling. Den er tilgængelig for alle institutionernes oversættere, og også brugere udefra kan få adgang til EURODICAUTOM hos Kommissionens databaseværtsorganisation ECHO (European Commission Host Organisation).

Databasen indeholder ca. 500 000 termposter med indtil 9 sprog – i gennemsnit har hver termpost 4–5 sprog. Desuden findes ca. 150 000 forkortelser. Termposterne indeholder foruden termer (VE) som regel definitioner (DF) og referencer (RF), ofte også forklarende kontekster (PH) og noter (NT) samt diverse klassifikatoriske data.

Systemet kan benyttes til online dialog, hvilket er oversætterens normale fremgangsmåde, men det er også muligt at bruge det i "batch mode" til udskrift af lister

dana logiska operatorer
som "och", "eller",
"inte"

batch mode

bearbetning av data i hela
omgångar i taget

og glosarer. Søg sproget er – i modsætning til CELEX – yderst enkelt og indeholder kun et fåtal kommandoer. Programmet er sådan indrettet, at det i et vist omfang "tænker" for brugeren. Hvis der er flere svar på et spørgsmål præsenteres disse i den rækkefølge, som sandsynligvis er den mest relevante: på spørgsmålet "franchise" får man først vist svar med netop dette udtryk (for så vidt sådanne findes), siden følger svar, hvor "franchise" indgår som bestanddel, fx. "franchise mixte". Er spørgsmålet derimod "franchise mixte" får man først svar med dette udtryk (for så vidt sådanne findes), siden følger svar med "franchise" alene. Dette princip, at den mindre relevante information vises efter den mere relevante, men ikke udelukkes, udgør så at sige en forening af de logiske "og" og "eller" funktioner, som kendes fra dokumentations-søgningerne. Denne forening af logiske funktioner er resultatet af en dobbeltvægtet, men fuldt automatisk, indeksering. I øvrigt kan EURODICAUTOM også benyttes ved hjælp af CCL (Common Command Language), som er et meget anvendt dokumentationssøgningssprog.

Emnesmæssigt søger EURODICAUTOM at dække alle EF's aktivitetsområder; og dette vil jo sige, at der efterhånden ikke er mange områder, som ikke er af interesse for EURODICAUTOM! Inddaktilderne er mangfoldige. De rækker fra de enkelte terminologiske kort, som oversætterne udarbejder og sender videre til "terminologerne" som er ansvarlige for EURODICAUTOM, til systematiske termsamlinger som glosarer udarbejdet af Kommissionens Terminologiafdeling eller af andre organisationer, med hvilke vi samarbejder. Til disse sidste hører Tekniska Nomenklaturcentralen, TNC, og det viste eksempel på en EURODICAUTOM termpost stammer netop fra et TNC glosar

programmet
dobbeltvægtet

programvara
dubbeltviktad

om varmebehandling, som er indlæst i EURODICAUTOM. Vi har tilføjet de EF-sprog, som ikke var der i forvejen, men den svenske term og definition har vi

desværre ikke kunnet indlæse, da svensk ikke – eller burde jeg snarere sige endnu ikke? – er et EF-sprog.

TERMPOST I EURODICAUTOM

BE BTL TY GHT74 NI 0000109 DATE 880713 CF 3
CM SIE SIF
FR VE fragilité à chaud
RF TNC 57E
DE VE Warmbrüchigkeit; Rotbrüchigkeit
RF TNC 57E
IT VE fragilità a caldo; fragilità al rosso
RF UNI 6047-67
EN VE hot shortness; red shortness
PH hot shortness in steel is considered primarily to depend on the presence of sulphur, especially in conjunction with a low proportion of manganese
DF condition caused by embrittlement in the red-hot state
RF TNC 57E
NT cf. blue brittleness, temper brittleness
NL VE warmbrosheld; roodbrosheld
RF TWP
DA VE rødskørhed
PH rødskørhed hos stål menes først og fremmest at hænge sammen med indholdet af svovl, især hvis indholdet af mangan samtidig er ringe
DF tilstand forårsaget af sprødhed i rødvarm tilstand
RF Prof. Langer, DTH
NT jvf. anløbningsprødhed; blåsprødhed
ES VE fragilidad en caliente
RF CSIC
PT VE fragilidade a quente
RF Siderurgia Nacional, Lisboa
EA VE ευθραυστότητα εν θερμώ
RF Ι. Κουκούλης, μηχανολόγος, Βόλος

Frågor och svar

Under denna rubrik behandlas frågor av allmänt intresse till Språknämnden eller till tidskriften. Förkortningar: SAOB = Svenska Akademiens ordbok. SAOL = Svenska Akademiens ordlista, elfte upplagan, om inget annat anges.

Från/ur en synpunkt?

I en för övrigt mycket intressant artikel om pluraländelser i talspråk använder Claes Garlén uttrycket "ur språkvårdssynpunkt". Min gamle far var under hela sitt yrkesverksamma liv korrekturläsare på Dagens Nyheter. En av hans käpphästar är att det heter "från en synpunkt" eller "ur en synvinkel" och att man inte ska blanda ihop dessa uttryck.

Min fråga är: Har Claes Garlén gjort en språklig groda? Eller har den allmänna normupplösningen av det svenska språket gått så långt att Svenska språknämnden numera accepterar uttrycket "ur en synpunkt"?

Björn Rydberg, Ekerö

Det är knappast fråga om en allmän normupplösning när vi godtar uttrycket *ur en synpunkt*. I Språkvård nr 3/1989 diskuterade Jan Svanlund i en artikel uttrycken *aspekt*, *perspektiv*, *synpunkt* och *synvinkel*, och hur mycket bildkraft de kan sägas ha kvar. Den gamla rekommendationen om *ur* vid *synvinkel* och *från* vid *synpunkt* bygger ju på att en *synvinkel* är en vinkel och att en *synpunkt* är en punkt som saknar utsträckning i rummet.

I artikeln konstateras att *synpunkt* helt tycks ha bleknat som metafor och att det inte är självklart att ursprungsbilden måste respekteras just i fråga om prepositionen. Det påpekas också att ingen invänder mot uttryck som *ha synpunkter på något* trots att punkter väl inte är något som man kan ha.

I modernt språkbruk är både *från en synpunkt* och *ur en synpunkt* mycket vanliga uttryck. Erik Wellander varnade på sin tid för just *ur en synpunkt* men har själv råkat använda frasen, bl.a. i undertiteln till sin debattskrift "Vi gå eller vi går? En speciell språkriktighetsfråga ur allmän språkvårdssynpunkt".

Vi menar att det knappast finns anledning att motarbeta *ur en synpunkt*, även om kravet på *från* länge har varit en omhuldad käpphäst för språkrensare.

Margareta Westman

Sakböcker, saklitteratur

Vi lär ha begåvats med ett nytt ord, *sakbok*.

Jag hörde själv inte det program av Vetandets Värld där resultatet av tävlingen om ett ersättningsord för *fackbok* kungjordes, men jag hörde det nya ordet nämnas i "Läslustan" på TV. Nu undrar jag – vad är det för fel på ordet *faktabok* som redan är etablerat i svenskan? Är det kanhända för snarlikt *fackbok*?

Annars anser jag att beteckningen *faktabok* mycket väl säger vad det är fråga om för typ av bok, och det till skillnad från vad fallet är med *sakbok*, vare sig *sak* där hänför sig till det *sak* vi har i t.ex. *sakkun-nig* och *sakargument* eller *sak* i betydelsen 'föremål'.

För mig har dessutom *sakbok* en barnslig klang; jag får sakletaren i "Pippi Lång-

strump" i tankarna. Men det kanske ännu så länge kan skyllas på ovanan.

Solveig Johansson, Heby

I julas utlyste Bokupplagan i Vetandets Värld i Riksradios P1 en tävling om vad man ska kalla sådan litteratur som inte är skönlitteratur. Hittills har man ofta sagt *facklitteratur*. Men det ordet används också om litteratur för experter eller fackmän på ett visst område, och den här svävningen kan ibland bli irriterande. Det känns konstigt att kalla t.ex. en memoarbok eller en hundbok för barn för *facklitteratur*.

Uttrycken *faktabok* och *faktalitteratur* kom naturligtvis också på förslag. De orden har fått en viss spridning, inte minst i skolan, och används i synnerhet om böcker som innehåller en mängd faktaupplösningar på ett visst område. Typiska *faktaböcker* är t.ex. böcker om svampar, om cyklar, om frimärken etc. Däremot kan det verka konstigt att kalla en bok om viljans frihet eller Feldts memoarer för *faktaböcker*.

När vi valde ordet *saklitteratur* för att beteckna det som på engelska kallas "non-fiction", gjorde vi det i anslutning till ord som *saklig*, *sakområde*, *sakkunskap* och inte minst *sakprosa*, som ju betecknar sådan prosa som inte är skönlitterär.

Med *saklitteratur* avses alltså all litteratur som inte är skönlitterär. En typ av saklitteratur är *facklitteratur*, läsning för specialister. En annan typ av saklitteratur är *faktaböcker*, där man kan inhämta upplösningar om något område som man är intresserad av, t.ex. handböcker.

I sammanhanget kan noteras att man också på tyska kan tala om *Sachbücher*, alltså *sakböcker*.

Margareta Westman

Gå i taket

Vad innebär egentligen *gå (upp) i taket* och varifrån kommer uttrycket? Statsmi-

nister Carlsson har flera gånger gått upp i taket. Senast jag såg uttrycket gällde det JK Hans Stark som i Dagens Nyheter den 3 mars gick upp i taket under ett tryckfrihetsmål sedan chefredaktör Bo Strömstedt sagt att han inte kunde gå i god för att alla uppgifter om mutor var sanna. Jag har inte någon litteratur där ordet *tak* i den här betydelsen förekommer. Förmodligen är det fråga om en glädjeyttring. Ibland används ordet dock i sådana sammanhang att betydelsen kan antas vara den motsatta.

Lennart Wallström, Boden

Uttrycken *flyga/fara/gå i taket* tycks vara ganska nya i svenskan; de finns inte angivna i några ordböcker. Ursprunget synes vara det engelska uttrycket *hit the ceiling* med varianten *hit the roof* som betyder 'bli uppretad', 'bli rasande'. Den stora engelska ordboken "Oxford English Dictionary" anger i sitt supplement ett amerikanskt belägg från 1914 och ett brittiskt från Wodehouse 1930. I "Oxford Dictionary of Current Idiomatic English" anges utöver grundbetydelsen också innebörden 'bli häftigt överrumplad eller skräm'd', min övers.

Vårt tidigaste belägg på svenska gäller *flyga i taket* just i betydelsen 'bli rasande' och härrör från Dagmar Edqvists roman "Efter flykten" 1977:

Och Hammou, flyg inte i taket nu, utan låt mig hyra den här våningen i mitt namn.

Samma uttryck i samma betydelse förekom i ett reportage i Dagens Nyheter 31/3 1982:

På Bilsportförbundet flyger man i taket när DN ringer. – Ojoj. Det här förstör otroligt mycket för motorsporten . . .

Även för *fara/gå i taket* tyder beläggen på att den vanligaste betydelsen är 'bli arg, rasande':

Det hela var inte särskilt smickrande för Reagan som, enligt anonyma talesmän,

ännu en gång gick genom taket när han läste artikeln.

(Sydsvenska Dagbladet 12/1 1983.)

Samtidigt beskrivs de kvarvarande tankegångarna som tillräckligt provokativa för att många ledande personer i arbetarrörelsens olika delar skulle "gå i taket" om de fick se vad som nu diskuteras. (Svenska Dagbladet 9/3 1986.)

Nu antyder insändaren att uttrycken också skulle kunna avse en glädjeyttring. Det finns belägg som tyder på att uttrycken inte alltid måste avse enbart raseriutbrott.

I ett kåseri av Carl Zetterström om att pensionärer fått en hel krona i höjt bidrag per månad förekommer en dialog:

Här har vi en herre som . . . reagerade ganska häftigt, när beskedet kom?

– Jo, det är det minsta man kan säga. Jag flög i taket.

– Hur mycket hade du räknat med?

– Mellan sjuttio och åttio öre, kanske nittio. Högst nittio. Men kronan jämt, det trodde jag aldrig.

(Dagens Nyheter 5/5 1991.)

Här avser *flyga i taket* uppenbarligen ett utbrott av glädje och överraskning, om än i ironisk användning.

Den gemensamma nämnaren för olika betydelser tycks vara stark och plötslig sinnesrörelse. Vi har äldre liknande uttryck som *hoppa högt* (t.ex. av glädje), *hoppa i taket* (av lycka), *slå klackarna i taket*, som alla kan användas om överraskning eller glädje. Å andra sidan finns äldre uttryck som *springa i luften*, *gå i bitar* som kan användas bildligt om en människa som exploderar (!) av ilska t.ex.

Antagligen är det associationer till en hel del sådana uttryck av olika typ som gör att *gå i taket* kan användas i flera betydelser. Men det gäller förstas för läsaren att inse vad som avses i varje enskilt fall.

Margareta Westman

Ny nordisk rapport

Språkmöten och mötesspråk i Norden

Av Ulla Börestam Uhlmann. Nordisk språksekretariats rapporter 16. Oslo 1991. 122 sidor. 40 norska kr.

Kommunikationen på samnordiska möten är temat för denna rapport. Granskningen bygger på en enkätundersökning som omfattar 931 personer och 24 möten. I undersökningen ingår både personer med danska, norska och svenska som modersmål, och övriga nordbor, som har något av dessa språk som hjälpspråk i nordiskt umgänge.

Mest positiva till hur förståelsen fungerade var norrmännen, och de skattade också sin egen förståelse av grannspråken högst. Detta stämmer med andra undersökningar. Svenska var det språk som sammantaget förstods bäst. Norska ligger inte långt efter, och danska kommer sist. Om vi lägger ihop siffrorna för betyget "bra" och "medelbra" får vi följande siffror: svenska 91,7 %, norska 81,8 % och danska 63,3 %.

Finnarna är de som skattar sin förståelse av de skandinaviska språken lägst. Deras siffror ligger långt under de andra gruppernas. Så t.ex. anger bara 4,7 % av finnarna att de förstår danska bra och bara 11,9 % att de förstår danska medelbra.

I enkäten fick deltagarna också ange om de hade gjort några ansträngningar för att bli bättre förstådda. Störst ansträngningar hade danskarna gjort, och typiskt för deras ansträngningar var att de ofta omformade sitt språk i riktning mot svenska.

Svenskar var minst benägna att ändra sitt språk.

Tolkning förekom också, och det är en lösning som i synnerhet finnarna uppskattar. Ibland har mötesdeltagarna växlat till engelska, mest då finnarna.

Trots att betydande språkproblem kunde konstateras var de flesta deltagarna mycket positiva till hur förståelsen fungerat. Intresset för själva saken och för att föreslå förbättringsåtgärder var också mycket stort.

Rapporten kan beställas direkt från Nordiska språksekretariatet, Postboks 8107 Dep, N-0032 OSLO 1, tfn 00947-2-42 05 70.

Därför kan också sekretariatets andra rapporter och skrifter beställas, t.ex.:

Nordisk språkplanlegging (1981). 40 nkr.
Ny giv i grannspråksundervisningen (1988). 40 nkr.

De ikke-skandinaviske språkene i Norden (1989). 40 nkr.

Följande skrifter beställs från Svenska språknämnden:

Att förstå varandra i Norden (1989).
Språkråd till nordbor i nordiskt samarbete. 25 kr.

Statsnavn og nasjonalitetsord. 25 kr.

Fullständig förteckning över Nordiska språksekretariatets skrifter och rapporter kan också rekvideras från Svenska språknämnden.

Birgitta Lindgren

Att sätta p för STOP

Den livaktiga föreningen Nya Tungomåls-gillet har uppmanat sina medlemmar att protestera mot STOP-skytlarna genom att underteckna och sända in följande brev till Kommunikationsdepartementet.

Överallt i våra vägkorsningar står det åttkantiga röda skyltar med den vita texten STOP. Alla som kör bil har lärt sig att de betyder att man måste stanna innan man kör ut på större väg. Vad det står på skylten har liten betydelse för *den* vetskapen – de flesta andra skyltar talar till oss med enkla symboler, bara ibland med förklarande tilläggstavlor. Formen och färgen är mer betydelsebärande än själva texten.

Emellertid blir många, många svenskar irriterade, att inte säga något ännu värre, när de ser skyltar med en text som betyder något annat än myndigheterna avsett – i det här fallet dryckeskärl eller gammalt mått!

Svenska språket skiljer mycket tydligt mellan lång och kort vokal. I ord som *mat*, *vet*, *hopa* och *stop* och många andra markeras den långa vokalen genom enkeltecknad efterföljande konsonant. Det är viktigt att bevara den egenheten. Att blanda in främmande stavningssätt skapar bara oreda, långt utöver stoppskytlarna.

Stoppskyltar med svensk stavning skulle knappast bli svårbegripligare för utländska trafikanter. För övrigt torde vi ha fler tysk- än engelskspråkiga bilister på vägarna, och på tyska stavas ordet STOPP! Att försvara engelsk stavning med krav på internationell begriplighet är vanligt men inget bra argument i det här fallet.

Nya Tungomåls-gillet – som är en språkvårdsförening – hemställer härmed att Vägverket med det snaraste övergår till

att byta ut skyltar som ändå behöver bytas ut mot sådana STOPP-skyltar som är rättstavade på svenska!

Vägverket har svarat med detta brev från generaldirektörens kansli, undertecknat av kanslichefen. Läsarna uppmanas att särskilt begrunda näst sista stycket.

Vi har tagit del av Era synpunkter beträffande utformningen av det förbudsmärke som anger att stopplikt föreligger vid en vägkorsning.

Regeringen har i Vägmarkesförordningen (SFS 1978:1001) föreskrivit att skyltar med detta budskap skall ha det utseende Ni nu har invändningar emot. Trafiksäkerhetsverket är den myndighet som handlägger frågor rörande bl.a. vägmärken och dess användning. Vägverket är således förhindrat att på eget bevåg uppsätta skyltar med annat innehåll för att påvisa att stopplikt gäller.

I Wienkonventionen II om vägmärken och signaler, från 1968, träffade de fördragsslutande länderna en överenskommelse för trafiksäkerhetens främjande om att ha en enhetlig utformning av vägmärken. Konventionen följdes för Sveriges del av lagstiftning i början av 1970-talet.

Trafiksäkerhetsverket framhåller att märket skall betraktas som ett symbolmärke och därför inte främst ha sin betydelse utifrån de bokstäver som står skrivna på tavlan.

(För Er kännedom och samordning får jag upplysningsvis meddela att verket hittills erhållit 42 st brev med samma lydelse och att vi utgår från att samtliga får del av vårt svar genom Er försorg.)

Språkvård

Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden

3-1991

Innehåll

- 3 Kunna skriva och kunna stava
- 4 Insändare
- 7 Svenska skrivregler
- 8 Utlysning av projektpengar
- 9 *Tor G Hultman*, Gruppen för svenskspråk som språkvårdsorgan
- 18 *Arne Hamburger*, "Sproget er folkets ejendom"
- 21 *Olle Josephson*, Stavade man bättre förr?
- 28 Språket i bibeln – bibeln i språket
- 28 Språk i Norden 1991
- 29 Frågor och svar